

Միեր Բեյլերյան

Սկյուլթների ստվերները

Կորոյլով. Մոսկվայի ժամանակով — 07.45

Էլեկտրական հոսանքն անցնում է քնած մարմնիս միջով, ու ցավից վեր եմ թռչում: Անծանոթ սենյակ, անձաշակ գրապահարան, կեղտոտ վարագույր: Նախ հիշում եմ ինձ, շատ մոտավոր, հետո, որ գտնվում եմ օտար քաղաքում և վերջապես, որ էլեկտրական հոսանքի աղբյուրը սնուցմանը միացված բջջային հեռախոսն է: Թույլ միացում ունեւ, բայց չէի նորոգում, որ գոնե հոսանքի հարվածից արթնանամ: Բջջային հեռախոսի ազդանշանը, ճիշտ է, չէր կարող արթնացնել ինձ, բայց բավականաչափ անդուր էր, որպեսզի ձեռքս մեկնեի ձայնը կտրելու համար ու ստանայի առավոտյան ինձ հասանելիք վոլտերը:

Առավոտ: Յոթն անց քառասունհինգ րոպե: Կորոյլով: Եվս մի քաղաք, որը չի գիշում Բաղդադին: Ժամանակն այստեղ այլ ռիթմ ունի, և ամեն ինչ պիտի արագ անես. արագ հագնվես, արագ մտածես, արագ զգաս... Բոլոր քայլերս հասցրել էի մեքենայական ճշգրտության: Հագնվելուց հետո լվացվում էի, թեյնիկը դնում կրակին ու միացնում հեռուստացույցը, որպեսզի ականջս վարժվի ռուսերենին, այլապես, երբ երկար ժամանակ մենակ ես մնում օտար քաղաքում, օտար բնակարանում, սկսում է թվալ, թե տանն ես, իսկ նման պատրանքն այստեղ վտանգավոր է: Մանրամասնորեն սանրվում էի, հագնում ջինսե տաբատս: Այստեղ պետք էր հագնվել ու սանրվել, քայլել ու խոսել բոլորի նման. չնչին տարբերություն, և քեզ այնպես են նայում, ասես մերկ լինես: Բայց անցորդների նայելը դեռ ոչինչ. կարևորը մենքերի ուշադրությունը չգրավես: Իսկ եթե արդեն կանգնեցրել են և ստուգում են փաստաթղթերդ, նրանց վերաբերմունքը հաճախ կախված է քո «սոլիդությունից»: Սոլիդ այստեղ համարվում է ջինսե տաբատն ու վերնագգեստը և ռաբիս սրբիթ կոշիկները: «Այ ինձ նայիր, — բացատրեց այդ ֆենոմենը ազգականս, որի մոտ աշխատում էի շուկայում, — իմ տեսքը բավականին սոլիդ է և մուսոռները հարգանքով են վերաբերվում ինձ»: Ես նայեցի նրա գորշ տաբատին ու սև կաշվե բաձկոնին և մտածեցի, որ դրանք չեն սազում իրար: Բայց իմանալով, թե նա որքան խոցելի ու նրբազգաց է, այդ մասին չասացի, փոխարենը նկատեցի. «Բայց մռութդ էլ հո հայկական է. ավսր մոռդդ հեչ սոլիդ չի»: «Մոռդս հայկական է, — չկարողացավ չընդունել նա, — այնպես որ, միևնույն է, կանգնեցնում են: Բայց ես հանգիստ ցույց եմ տալիս անձնագիրս, և նրանք ինձ բարի ձանապարհ են մաղթում, որովհետև հագնված եմ սոլիդ»: Ես չցանկացա առարկել, որ նա ռուսական անձնագիր ունի և միայն այդ պատճառով են նրան բաց թողնում, բայց որոշեցի հագնվել նրա նման: Գնացինք շուկա ու առաջին վաստակածս գումարով անձաշակ գորշ — կապույտ ջինսե տաբատ գնեցի, որին նայելիս ինձ թվում

էր, թե հենց նոր թաղած մեռելի վրայից են հանել: Կաշվե վերնագգեստին փողս չհերիքեց: Որոշեցի հավաքել ողջ եռանդս ու տաղանդս և ավելի շատ տախտակներ վաճառել, որպեսզի կարողանամ գնել ազգականիս սև կաշվե բաճկոնից: «Քո կաշվե բաճկոնը վատը չէ, — սփոփում էր ինձ դժվարին պահերին, — բայց շագանակագույն է, հասկանու՞մ ես՝ շա-գա-նա-կա-գույն»: Նա երկար դադար էր տալիս, որպեսզի ես ժամանակ ունենայի զգալու այդ իրողության ողջ ողբերգականությունը: Հետո ձեռքը թափ էր տալիս ու հեռանում: Բայց եկայնպես որոշ ժամանակ անց ես գիտակցեցի այդ հանգամանքի ողջ ծանրությունը և որոշեցի վերադաստիարակվել: Ժամանակի հետ (չես նկատում, թե դա ինչպես և երբ է կատարվում) դու սկսում ես մտածել ռուսների նման, բոլորի նման: Հետզհետե գանգիդ մեջ խցկվում են նրանց մտքերն ու ցանկությունները, և մի օր անտանելի է դառնում գիտակցությունը, թե դու առանձնանում ես ամբոխի մեջ, թե քո հագին ոչ թե սև, այլ շագանակագույն բաճկոն է, իսկ գլխիդ մեջ դեռ կան մտքեր, որոնք չեն վերաբերում փողին ու շահին: Երեք ամսում այդպես էլ չլսեցի մի զրույց, որը չվերաբերեր փողին, գնումներին կամ առևտրին...

Մեղքի խորին գիտակցմամբ հագնում էի շագանակագույն բաճկոնս, նորից սանրվում ու դեմքիս հաղորդում խիստ վրդովված կոմունիստի արտահայտություն: Այստեղ ամեն ինչ որքան բութ արտահայտություն ունենա, այնքան ավելի հարազատորեն կընդունվի: Դեմքի այդ արտահայտությամբ ես ստացել էի առաջին մկրտությունս Մոսկվայում, մկրտություն, որը վաղ թե ուշ ստանում է յուրաքանչյուր եկվոր՝ անկախ սեռից և կրոնափիլիսոփայական համոզմունքներից:

Փորձություն մուսոռով

-Շնորհավորում եմ, — ասաց ընկերս՝ հանձնելով ինձ կեղծ գրանցումս, -այսօր հանգստացիր, վաղը կգնանք Մոսկվա, որ առաջին մկրտությունդ ստանաս:

Ես նայեցի թղթի կտորին, որի համար ընկերս 100 դոլար էր վճարել: Օրինական գրանցում ստանալու համար այստեղ երեք օր են տալիս, ինչը միլիցիայի բաժանմունքներում տիրող անվերջանալի հերթերի պայմաններում ուղղակի անհնարին է: Հենց բաժանմունքում քեզ առաջարկում են որոշակի գումարի դիմաց շրջանցել հերթը և հանձնում ապօրինի գրանցում, հետո նույն մենթերը քեզ կանգնեցնում են փողոցում և կեղծ փաստաթղթի համար փող շորթում:

-Շնորհակալ եմ, — ասացի ընկերոջս, — բայց ես արդեն մկրտված եմ:

-Ավելորդ անգամ չի խանգարի: Ուշադիր լսիր ու հիշիր:

Նա այնքան լուրջ ու մտահոգ արտասանեց այդ բառերը, որ ես նույնիսկ թուղթ ու գրիչ վերցրի:

-Գրել պետք չի: Ուղղակի հիշիր: Նախ՝ անգիր արա քո հասցեն: Ոչ թե այս տան հասցեն, այլ այն, որտեղ գրանցված ես:

Ես անձնագրիս միջից հանեցի գրանցման թուղթն ու կարդացի հասցեն: «Ահա թե որտեղ եմ ապրում», — մտածեցի թախիծով:

-Դու 28 տարեկան ես՝ տեռորիստի համար իդեալական տարիք, էնպես որ պատրաստ եղիր լուրջ հարցաքննության: Եթե հարցնեն, որտեղ ես արել, չհասկանալու տուր: Դա թակարդ է: Էնքան ժամանակ դոդ ձևացիր, մինչև հարցը նորմալ ձևակերպեն. «Որտե՞ղ եք ստացել Ձեր գրանցման տեղեկանքը»: Կասես՝ օվիռում: Աշխատիր խոսել քիչ և ըստ էության: Կարող է պահանջեն նկարագրել օվիռի շենքը: Չխառնվես: Հանգիստ պատասխանիր, որ օվիռը բարձրահարկ շենքի առաջին հարկում է: Դժվար թե դրանք բոլոր օվիռներն իմանան: Հետո կհարցնեն, թե ում բնակարանում ես գրանցված: Կասես. «Հորս ընկերոջ, քեռի Վասյայի»: Ազգանունը թե հարցնեն, կասես՝ չեմ հիշում: Քեզ համար նա ուղղակի քեռի Վասյան է՝ հիանալի մարդ, որը մի թերություն ունի՝ տանել չի կարողանում հեռախոսները ու մինչև հիմա հեռախոս չի քաշել: Կհարցնեն, թե ինչքան ես վճարել: Կասես՝ մոտ 20 ռուբլի ռեգիստրացիոն քարտի համար ու 700՝ կոմունալ ծախսերի: Եթե հետաքրքրվեն, թե ինչպես ես տուն հասնում, կասես, որ իջնում ես մետրոյի «Ցարիցինո» կայարանում և 135 համարի երթուղային տաքսիով 15 րոպեում հասնում ես տուն: Քարտեզով նայել եմ՝ ամենամոտ կայարանը «Ցարիցինոն» է: Դրանից հետո քեզ բան չեն կարող անել. շատ–շատ քաղմաս տանեն՝ իբր գրանցմանդ քարտը ստուգելու համար: Էնտեղ քեզ կգցեն **օբեզյաննիկ**, իսկ երեք ժամ հետո բաց կթողնեն:

Պետք է խոստովանեմ, որ ընկերոջս բառերը որոշակի ազդեցություն գործեցին ինձ վրա, ու ես սկսեցի ավելի ուշադիր լսել: Նոր էի սկսեցի հասկանալ, թե ուր եմ ընկել: Կարծում էի, թե պիտի քննարկենք՝ երբ ենք գնալու «Տրետյակովյան» ցուցասրահ, «ՄԽԱՏ», բայց պարզվեց, որ լրիվ ուրիշ կուպե եմ ընկել:

-Մոսկվան մեծ քաղմաս է, — հանգիստ շարունակեց նա, — եթե դա հիշես, ամեն ինչ նորմալ կլինի: Մենքերը միանգամից քեզ չեն տանի, ոտները կախ կգցեն, որ փող առաջարկես: Առաջարկիր, բայց առանց վիրավորելու՝ առանց խոցելու «մուտոռի» փխրուն հոգին:

-Էդ ո՞նց:

-Օրինակ՝ կարող ես ասել. «Տղերք, հասկանում եմ, որ ձեր աշխատանքը ծանր է: Կոպեկների համար պաշտպանում եք մեզ կրիմինալ տարրերից: Ես պատրաստ եմ փոխհատուցել ձեր ծանր աշխատանքն իմ հնարավորությունների սահմաններում»: 100 ռուբլուց ավել չառաջարկես: Նրանք նման են պուտանաներին. պիտի ցույց տաս, որ տեղյակ ես, թե ինչքան արժեն: Միանգամից չեն վերցնի, կասեն՝ քիչ է: Կասես, որ մոտոդ 50 ռուբլի է մնում տուն հասնելու համար: Միշտ էդ 150 ռուբլին առանձին գրպանում պահիր: Լավ կլինի դրանից ավել փող մոտոդ չպահես, որովհետև կարող են խուզարկել: Թե հարցնեն՝ Կորոյովում ինչ ես անում, կասես, որ ընկերուհուդ մոտ ես գնում, բայց հասցեն չնշես: Ասա՝ ընկերուհուս տունը շենքերով եմ գտնում: Ընդհանրապես, եթե որևէ հարց են տալիս, որի պատասխանը չգիտես, ոչինչ մի ասա: Շփոթված ու վախեցած ձևացիր: Խոսիր քիչ,

հատկապես գրանցման մասին. ուրիշ թեմաներով ինչքան շատ խոսես, էնքան՝ լավ:

-Ո՞ր թեմաներով:

-Ասա, որ Մոսկվան քեզ շատ է դուր եկել: Սրանց թվում է, թե Մոսկվան աշխարհի պորտն է, ու երբ գովաբանում ես, էնպես են փափկում, ոնց որ իրենց կանանց գովես:

-Մոսկվան հասկացանք, բայց մուսուռն ուր, ռուս գրողներն ուր, — փորձեցի առարկել՝ ցույց տալու համար, որ ես էլ եմ գլուխ հանում էստեղի դրվածքից:

-Նրանք, իհարկե, չեն կարդացել ոչ մի գիրք՝ քրեական օրենսգիրքը ներառյալ, բայց դու պիտի անընդհատ ցույց տաս, որ իրենք քեզանից ցածր են, պիտի վարժեցնես: Մի անգամ ռուս հեղինակների ֆոկլուսը փրկեց ինձ: Հարբած մենթերից մեկը փողոցում մոտեցավ ինձ ու բռնունքով խփեց դեմքիս: Ես քաղաքավարի հետաքրքրվեցի այդ արարքի պատճառների մասին: Նա բութ նայեց վրաս, հետո ասաց. «Էդպես քաղաքավարի ես, հա՞»: Ես ասացի, որ ոչ միայն քաղաքավարի եմ, այլև կարդացած եմ ու շատ եմ սիրում ռուս գրականությունը: Ստիպված եղա մի քանի բան արտասանել, և նրանք նույնիսկ ինձանից փող չվերցրին:

-Գոնե ներողություն խնդրեցի՞ն, — հարցրի ընկերոջս: Նա միայն տխուր ժպտաց:

-Քնիր հանգստացիր, վաղը կգնանք Մոսկվա: Մետրոյով էնքան կֆռֆռանք, մինչև բռնեն:

-Ինչի՞ համար, — անհանգստացա ես:

-Չվախես՝ միասին կլինենք: Ուշ թե շուտ բռնելու են, ավելի լավ է՝ ես հետդ լինեմ:

-Բա որ չբռնե՞ն...

Ընկերս նայեց իմ վելվետից շագանակագույն տաբատին, հետո կախիչին գցված կաշվե բաճկոնին և հանգիստ ասաց.

-Դարդ մի արա. անպայման կբռնեն:

Մոսկվա — Կրեմլ

Գիշերը զարմանալիորեն լավ քնեցի: Ընդհանրապես՝ Կորոյով գալու առաջին օրվանից, անընդհատ քնելու կարիք էի զգում և օրվա մեծ մասը քնում էի: Առավոտյան արթնանում էի հոգնած ու նորից քնել էի ուզում:

-Վեր կաց, գնում ենք Կարմիր հրապարակը տեսնելու, —

հայտարարեց ընկերս հաջորդ առավոտյան: Դա Կորոյով ժամանելուս չորրորդ օրն էր:

Մարտ ամիսն էր, բայց փողոցում մեկ մետր բարձրությամբ ձյուն կար:

Անցորդներն աչքի տակով մեզ էին նայում, և դա ինձ մշտական

լարվածության մեջ էր պահում:

— Եթե բախտներս բերի, հենց էստեղ էլ կբռնեն, — ասաց ընկերս, երբ

կանգառում սպասում էինք Մոսկվայի ավտոբուսին: Բախտներս չբերեց:

Ավտոբուսում ընկերս հայերեն էր խոսում, իսկ ես պատասխանում էի վարժ ռուսերենով, որպեսզի ռուսները չմտածեն, թե իրենց մասին ենք խոսում: Ընկերս հանգստացրեց ինձ՝ ասելով, որ այստեղ բոլորը բոլորի վրա թքած ունեն, ինչում շուտով համոզվեցի ինքս: Մենք դուրս եկանք «Վէ Դէ էՆ Խա» — ում:

-Էստեղ մետրո կմտնենք ու մեզ կբռնեն, — տեղեկացրեց ընկերս: Նա հուզվում էր ինձ համար: Այնպիսի տպավորություն էր՝ ասես ինձ ձեռքից բռնած քննության տաներ՝ վստահ, որ լավ կհանձնեմ:

Ես դեմքիս կոմունիստական արտահայտություն հաղորդեցի ու մտովի խաչակնքվեցի: Աչքի ծայրով հասցրի նկատել մուտքից աջ կանգնած երկու մենթերի: Մեզ չկանգնեցրին:

-Սա նշան է, — խորհրդավոր տոնով հաղորդեց ընկերս հետո, ցույց տալով էսկալատորով իջնող-ելնողներին, ասաց. — նայիր այս մարդկանց: Այս դեմքերից ոչ մեկը երկրորդ անգամ չես տեսնելու:

Նրա համար այդ միտքը խոր իմաստ ուներ, հավանաբար՝ այն պատճառով, որ ամեն օր մետրոյով աշխատանքի էր գնում, իսկ ես ավտոբուսով պիտի գնայի, և աշխատավայրս էլ Մոսկվայից դուրս էր, ուստի ինձ համար միևնույն էին այդ մարդիկ, նրանց դեմքերն ու այդ դեմքերի ճակատագրերը: Ես միայն մտածում էի այն մասին, որ ամենամոտ ընկերս տանում է ինձ մենթերին հանձնելու և այնպիսի անհոգությամբ, ասես դատարկ շիշ հանձնելիս լիներ: Երբեմն ինձ թվում էր, որ երկու տարի Մոսկվայում ապրելով, նա ուղղակի խելքը թռցրել է, ինչը ճիշտ էր միայն մասամբ, քանի որ Երևանում էլ նա առանձնապես աչքի չէր ընկնում առողջ մտածելակերպով:

-Նայիր էն տղուն, — ասաց նա՝ ցույց տալով շշով գարեջուր խմող մի աղջկա: Դա նրա նոր՝ մոսկովյան տարօրինակություններից մեկն էր: Բոլոր ռուս աղջիկներին «տղա» էր անվանում.- էլի մի տղա, էլի — ասում էր զգվանքով:

-Ինչու՞ ես էդպես ասում, — հարցրի, որ մատով բոլորին ցույց չտա և ուշադրություն չբեռնի մեզ վրա: Գիտեի, որ կանանց թեման նրա սրտին ամենից հարազատն է և պատրաստ է ժամերով ծավալվել: Իսկ ես այդ ընթացքում կհասցնեի գննել չորս կողմս և, եթե բախտս բերեր, կկարողանայի խուսափել մենթերից:

-Բաբան այստեղ մուժիկ է, — սկսեց բացատրել իր տեսությունը ընկերս, տեսություն, որը բազմիցս ստուգել էր պրակտիկայում, — նրան քեզանից պետք է երկու բան՝ փող ու սեքս: Քո նպատակն է՝ ստանալ հնարավորինս շատ սեքս՝ նվազագույն ծախսերով: Սեր չի կարող լինել մեծ քաղաքում: Եթե դու ամեն օր այսքան դեմքեր ես տեսնում, դրանք վերածվում են մի մեծ ժապավենի ու ոչ մի կադր չի կարող դուրս գալ այդ հոսքից ու հարազատ դառնալ քեզ: Եթե նույնիսկ կարողանաս մեկին «փախցնել», միևնույն է, ժամանակդ չի հերիքի, որ սիրես նրան: Այստեղ չեն սիրում, որովհետև ժամանակ չունեն: Միակ բանը, որ կարողանում ես հասցնել՝ հարմարվելն է: Հավատարմության մասին կարող ես մոռանալ: Ռուս աղջկա հետ շփվելիս միշտ հիշիր, որ

երկուսիցդ տղան նա է: Մի օր թարս նայես՝ վրեժը կլուծի ուրիշի հետ քնելով: Սրանք ոնց հաց են ուտում, էդպես էլ սեքսով են զբաղվում. փողը տալիս ես, ոտքերը բացվում են, ոնց որ մետրոյի մուտքի մոտ. գործդ արագ անում ես, ու իրար հրաժեշտ եք տալիս: Եթե պայմանավորվես աղջկա հետ ու չգնաս հանդիպման, նա քո ինադու ուրիշին միներտ էլ կանի:

Վերջին միտքն ինձ դուր եկավ, որովհետև մտովի հաշվեցի, թե ընկերներից նեղացած քանի աղջիկ է շրջում Մոսկվայի փողոցներում ու չհավատացի երջանկության: Միաժամանակ ուշադրությունս գրավեց առջևս նստած մի ռուս աղջիկ, որն ուղտի պես որոճում էր: Միներտ ինտերնացիոնալ բառը նա, իհարկե, հասկացավ և նախ նայեց ընկերոջս, ապա՝ ինձ: Ես ժպտացի, իսկ նա քամահրանքով հայացքը թեքեց, իբր՝ կարող ես անգամ չերագել:

-Սրանք երագի մեջ էլ են ծամում, — բացատրեց ընկերս՝ անցնելով ռուսերենի, ինչն ինձ ավելի անհանգստացրեց, — սրանք երագում կարող են նույնիսկ...

-Հավատում եմ, -ընդհատեցի նրան:

-Մի անգամ ծանոթներիցս մեկը ռուս աղջկա տանն էր գիշերել: Մյուս օրը կատաղությունից դողում էր: Իրենց գործն արել ու քնել են, իսկ հետո ծանոթս էլի էր ուզեցել ու ելել էր քնած աղջկա վրա: Աղջիկը աչքերը բացել էր ու ասել. «Հա՛, դու՞ ես: Հոգնած եմ. թե ուզում ես, դու արա՛ ես մի քիչ քնեմ»: Սրանք էդ են. կոպեկը զցում ես՝ ոտքերը բացվում են: Ծախսեցի՞ր անհրաժեշտ գումարը՝ հյուրասիրվեք: Իսկ եթե որձ են ուզում, դուրս են գալիս որսի ու իրենք են կապում տղերքին:

-Իսկ էդ տղան արել է՞ր, — հարցրի ընկերոջս:

-Ի՞նչ տղա, — չհասկացավ նա:

-Կարևոր չի:

-Լավ, դուրս ենք գալիս: Ես կայարանը կոչվում է «Պուշկինո»: Էստեղ գիժը փոխելու ենք ու նորից գնացք ենք նստելու: Հաստատ կբռնեն:

Բայց այդտեղ ևս մեզ չկանգնեցրին, չնայած լիքը մենթեր էին կանգնած: Երբ հասանք Կարմիր հրապարակ, ընկերս ասաց, որ կարող եմ թուլանալ, քանի որ սա Մոսկվայում միակ տեղն է, որտեղ ռուսները «ճնշվող փոքրամասնություն» են կազմում: Առաջին տպավորությունս հրապարակից խիստ բացասական էր: Չեմ կարող հիմնավորել, թե ինչու. պարզապես մտքիս մեջ միևնույն նախադասությունն էր պտտվում. «Ահա Սատանայի նստավայրը»: Եկեղեցիներից մեկի մոտ լուսանկարվում էին նորապսակները: Նրանց հետ կային ևս 4-5 հոգի:

-Սրանց ամուսնանալն էսպես է, — մռայլ մեկնաբանեց ընկերս, — սա դեռ հրաշք է: Մեծ մասը քաղաքացիական ամուսնության մեջ է ապրում:

-Էդ ո՞րն է, -հետաքրքրվեցի ես:

-Երբ կինը ապրում է մեկի հետ, բայց տալիս է բոլորին, — բացատրեց ընկերս:

Մենք եկեղեցու տոմս գնեցինք, քանի որ Կարմիր հրապարակի բոլոր տաճարները ռուսները թանգարանի են վերածել: Ընկերս հարցրեց վաճառողուհուն, թե մեր գնած տոմսով կարող ենք մտնել բոլո՞ր եկեղեցիները, թե՞ միայն մեկը: Վաճառողուհին պատասխանեց, որ տոմսերը ետ չեն վերադարձվում: Ընկերս կրկնեց իր հարցը, իսկ վաճառողուհին՝ իր պատասխանը, բայց ավելի կոպիտ ձևով: Դա կրկնվեց ամբողջ անգամ, մինչև ընկերոջս մի կողմ տարա:

-Բա սրանք ազգ ե՞ն, — կրկնում էր նա՝ կատաղությունից դողալով: Եկեղեցին միակ բանն էր, որ հուշում էր ռուսների քրիստոնյա լինելու մասին: Դրսում կարելի էր զգալ միայն նրանց աթեիզմը: Որքան ավելի էի շփվում ռուսների հետ, այնքան ավելի էր իմ մեջ ամրանում այդ զգացողությունը: Թվում էր, թե փողոցներով քայլում են ժամանակակից հագուստով հեթանոս սկյութներ: Նայելով ապակիների ետևում դրված սրբապատկերներին՝ ակամայից մտածում էի, որ դրսում քայլողները որևէ կապ չունեն այս իկոնաները ստեղծած մարդկանց հետ: Ջարմանալի է, որ հենց եկեղեցում առաջին անգամ զգացի մոսկվացիների հեթանոսությունն ու վայրենությունը:

Վերադարձին ևս մեզ ոչ մի տեղ չկանգնեցրին, և ընկերս կրկնեց, որ դա նշան է:

-Լավ նշան է, — ասաց նա Կորոյով տանող ավտոբուսի մեջ: Ինձ նույնիսկ թվաց, թե ինձ համար մի տեսակ հպարտություն է զգում, — Մոսկվան ընդունեց քեզ: Օրինակ՝ ինձ Մոսկվան ուղղակի ահավոր դիմավորեց... Դու դուր ես գալիս Մոսկվային: Իսկ քեզ Մոսկվան դու՞ր է գալիս:

Նա այդ հարցը տալիս էր արդեն տասներորդ անգամ: Այնպիսի տպավորություն էր, ասես աղջկա մասին խոսեինք: Ես ցավով մտածեցի, որ նրա համար ևս Մոսկվան դարձել է մի արտասովոր ու հեքիաթային բան, այնինչ իրականում դա մի հսկայական կեղտոտ քաղաք էր, որն ինձ վանեց իր սառնությամբ:

-Զգիտեմ՝ Մոսկվան ինձ դուր է գալիս, թե ոչ, — պատասխանեցի հնարավորինս մեղմ՝ չվիրավորելու համար Մոսկվայի հանդեպ տածած նրա ինտիմ զգացմունքները, — բայց զգում եմ, որ կարող եմ ծուլվել ամբոխի մեջ: Ինձ դուր է գալիս անհետանալ ամբոխում: Ինձ հիմա հենց դա է պետք: Բայց Կորոյովն ինձ ավելի է դուր գալիս:

Ընկերոջս դառնացրին իմ բառերը. նա հավանաբար մտածեց, որ ես ըստ արժանվույն չգնահատեցի Մոսկվայի ընդունելությունը, այդ քաղաքի մեծությունն ու հնարավորությունները: Դրանից հետո նա գրեթե ամեն օր առաջարկում էր գնալ Մոսկվա, այցելել դիսկոտեկներ և ժամանցի այլ վայրեր, բայց ես միշտ ընդդիմանում էի և առաջին այցելությունիցս հետո միայն երկու — երեք անգամ եղա Մոսկվայում: Եվ այդպես էլ մենքերն ինձ Մոսկվայում չկանգնեցրին...

Մի քանի հարյուր մետր մինչև «Բուլշև»

Մոսկվա առաջին այցելությանս մասին հիշողությունը վստահություն էր ներշնչում ինձ, և ես տանից դուրս գալուց առաջ ստուգում էի դեմքիս բութ արտահայտությունը (համոզված կոմունիստի կամ տարհամոզված դեմոկրատի, ինչն, ըստ էության, նույն բանն է): Դրանից հետո անում էի այն շարժումը, որ օրվա մեջ գոնե մեկ անգամ անում է Մոսկվա ժամանած ամեն ոք: Ձեռքս տանում էի սրտիս՝ ստուգելու համար, թե վերցրե՞լ եմ արդյոք անձնագիրս ու գրանցման քարտս: Եվ դրանից հետո միայն անաղմուկ բացում էի դուռը (այդպես էինք անում՝ չգրավելու համար հարևանների ուշադրությունը, այլապես թաղայինի հետ ծանոթանալու հավանականությունը կտրուկ կաճեր): Հետո թաթերի վրա իջնում էի աստիճաններով ու ելնում ցուրտ փողոց: Աստիճաններին որևէ մեկին հանդիպելիս քաղաքավարի բարևում էի: Խանութ մտնելիս ևս ժպտում էի, ասես ողջ կյանքիս ընթացքում երազել եմ տեսնել վաճառողուհիների թթված դեմքերն և ահռելի ու մի տեսակ ագրեսիվ կրծքերը: Միշտ ավել գումար էի թողնում, բայց ոչ մեծ գումար, որպեսզի չկարծեն, թե հարուստ եմ: Ինձ թվում էր, թե ինձ բախում ոչ ոք չի նկատում, բայց արդեն երրորդ օրը զանգեցին ինչ–որ աղջիկներ ու հարցրին անունս: Միանգամից հիշեցի ընկերոջս զգուշացումը, թե էստեղ աղջիկն է տղային կապում, ինչը ինձ բավականին դուր կգար, եթե տեղի ունենար այլ պարագաներում: Ասացի՝ անունս Միշա է: Երևանյան ռուսախոսների հետ շփման դառը փորձից գիտեյի, որ Միշերը դրանք լավագույն դեպքում արտասանում են Մգեռ, իսկ վատագույնում՝ Մխեռ: Նման հեռանկարը այնքան էլ չէր հրապուրում ինձ, ուստի որոշել էի ներկայանալ որպես Միշա: Հետո աղջիկները հետաքրքրվեցին, թե կարելի՞ է արդյոք ինձ հետ ծանոթանալ: Ես ասացի, որ արդեն զբաղեցված եմ, ասես խոսքը զուգարանի մասին լիներ: Նրանք քաղաքավարի ներողություն խնդրեցին ու լսափողը դրեցին: Մի քանի օր շարունակ, տուն մտնելուն, պես զանգում ու չէին խոսում: Այդպես էլ չիմացա, թե ում դրո՞մամբ էին զանգում այդ աղջիկները, բայց դա ճշտելու համար չարժեր նրանց տուն բերել:

Հետզհետե համակերպվում էի նոր կյանքին, բայց ոչ մի կերպ չէի կարողանում վարժվել անցորդների վախեցած ու ագրեսիվ հայացքներին: Տանից ելնելուց արդեն հինգ րոպե անց ինձ կայացած տեռորիստ էի զգում: Քայլում էի արագ և ոչ մեկին չէի նայում, ինչպես անում են այստեղ բոլորը: «Պետք է սև կաշվից բաճկոն առնել», — մտածում էի՝ փորձելով չնկատել ինձ ուղղված հայացքները: Այստեղ բոլորը միանման են հագնվում: Տղամարդիկ հագնում են ջինսե տաբատ, կապույտ տաք բաճկոն և սուրքիթ կոշիկներ: Գլխներին ականջներով գլխարկ է, պարտադիր բաճկոնի գույնի: Կանայք հագնում են ջինսե տաբատ, բարձր կրունկներով սուրքիթ կոշիկներ և վառ կարմիր բաճկոն: Նույնիսկ ձեռքի տոպրակներն այստեղ միանաման են. սև կամ սպիտակ, վրան որևէ գրություն և բռնակ, որը չի անջատվում տոպրակից: Եթե այս նվազագույն նախապայմաններից մեկը պակասում է, կարող ես վստահ լինել, որ քեզ կկանգնեցնի առաջին իսկ մենթը, իսկ անցորդները այնպես կնայեն, ասես նոր ես իջել լեռներից՝ լիքը ծոց նռնակներով: Քայլում են այստեղ ևս «ըստ կանոնադրության». բոլորը

աջ են պահում և պայուսակը գցում են ձախ ուսին, որպեսզի քայլելիս հանկարծ ձախ ձեռքով չդիպչեն աջ պահողներին: Ընդ որում՝ ինչ-որ բան տարօրինակ էր նրանց քայլվածքի մեջ, ու սկզբում չէի հասկանում, թե ինչը: Ինչպես մոսկվաբնակ ազգականներիցս մեկն էր ասում՝ «Այստեղ բոլորն ուստավի գիրք են»:

Ահա և անցումը: Այս կողմերում ինձ արդեն բռնել են մի անգամ, ու հեջ լավ չի լինի երկրորդ անգամ նույն մենքերը կանգնեցնեն: Դեմքերը հիշում եմ. 17 – 18 տարեկան լակոտներ էին: Երբ կանգնեցրին, նույնիսկ մտածեցի, թե մենքի համազգեստ հագած **շպանա** է, ինչն էստեղ սովորական երևույթ է: Աշխատանքից հոգնած տուն էի գալիս ու չհասցրի նկատել դրանց (այստեղ չի կարելի հոգնած լինել): Գլխավոր մենքը վերցրեց անձնագիրս, դրեց գրպանն ու մոռացավ իմ գոյության մասին: Դրանց մարտավարությունն է էդպիսին. անձնագիրդ վերցնում ու հեռանում են, որ վազ տաս ետևներից: Իսկ եթե Մոսկվայում մնաս առանց անձնագիր, ենթադրենք՝ կորցնես կամ գողանան՝ մեծ է հավանականությունը, որ կյանքդ կավարտես բոմժերի ջերմ ու հյուրընկալ շրջապատում: Հարցերիդ մենքերը կամ չեն պատասխանում, կամ պատասխանում են թունոտ ժպիտով: Ես հանգիստ կանգնեցի նրանց կողքին ու որոշեցի սպասել: Մի քանի հոգու էլ բռնեցին և ուղեկցեցին մեզ կայարանին կից բաժանմունք, որը գտնվում էր մոտակա բարձրահարկ շենքերից մեկի առաջին հարկում: 100 ռուբլով ազատվեցի, բայց, բլանկ տվեցին, որ լրացնեն: Հետո բացատրագիր գրեցի, իբր չեմ իմացել, որ պետք է բնակվեմ այնտեղ, որտեղ գրանցված եմ (ի դեպ, էդպես էլ ինձ ցույց չտվին այդ օրենքը), ասացին՝ մի պատահական հասցե գրիր ու բաց թողեցին: Տուն գալուն պես լոգարանում տաք ջուր լցրի ու մտա մեջը: Ուզում էի կեղտից մաքրվել, բայց մարմնի կեղտ չէր: Անհաղթահարելի նողկանքի զգացում ունեի, չնայած բավականին քաղաքավարի էին հետս վարվել: Ինձ Դուք – ով էին դիմում, իսկ կողքի սեղանի մոտ նստածին հայհոյում: Մի խեղճ հարբեցող ռուս էր, որը ահավոր մեղք էր գործել՝ տանից դուրս գալիս անձնագիրը չվերցնելով: Պիտի ուրախ լինեի, որ էժան եմ պրծել, բայց ինձ էնպես էի զգում, ասես հոգուս մեջ թքած լինեին: Ընկերս լուրջ անհանգստացավ ինձ համար, երբ տուն գալով տեղեկացավ կատարվածի մասին:

-Իզուր ես կեղծ հասցեով թուղթ ստորագրել, — ասաց նա, — մյուս բռնելուց գլխիդ գործ կսարքեն, հողվածի տակ կմտցնեն: Քաղնաս տարա՞ն:

Ես նկարագրեցի այն վայրն, ուր ինձ տարել էին, և նա կարծես փոքր-ինչ հանգստացավ, ասելով, որ դա եղել է կայարանին կից բաժանմունք, այլ ոչ՝ միլիցիայի տարածքային բաժանմունք, որտեղից էդպես հեշտ դուրս չէի գա: Նա խորհուրդ տվեց ինձ այլևս այդ մենքերի աչքին չընկնել, ու դրանից հետո միշտ առանձնահատուկ զգուշությամբ էի անցնում ամենօրյա ճանապարհիս այդ հատվածը: Բայց ծանոթ հայերից մեկն ինձ ասել էր, որ դրանց մոտ 8.30 – **ինռագվող** է ու դրանք առավոտյան էդքան վտանգավոր չեն: Իրոք՝ մի քանի անգամ առավոտյան անցել էին կողքովս և ինձ չէին կանգնեցրել: Վտանգավոր դառնում են ցերեկը, երբ արաղի փող են

հավաքում, և երեկոյան, երբ արդեն կոնծած են լինում: Շատ անգամներ են տեսել ավտոմատներով զինված համազգեստովոր լակոտների, որոնք հարբած օրորվում էին ու բարձր հայիոյում: Ընկերս մի օր ականատես էր եղել, թե ինչպես Մոսկվայի մետրոյի կայարաններից մեկում մենթը բռնել էր մի հարբած ռուսի մազերից ու ծնկով հարվածում էր դեմքին: Հարյուրավոր մարդիկ արագ անցնում էին նրանց կողքով՝ ձևացնելով, թե ոչինչ չեն նկատում: Նման դեպքերի մասին լսում էի ամեն օր: Մոսկվայում դա սովորական բան է: Իսկ մոսկվաբնակ ծանոթներիցս մեկը պատմում էր, որ մետրոյի կայարան մտնելիս տեսել էր աստիճաններին ընկած մի մարդու, որին ոչ ոք ուշադրություն չէր դարձնում: Նա քաշել էր ընկածին պատի մոտ և պարզել, որ նա հարբած չի... Նա անցորդներին խնդրել է զանգել շտապ օգնություն, բայց ոչ ոք չի ցանկացել միջամտել: Վերջապես ամբոխից անջատվել է մի մարդ, որը հիվանդին ցույց է տվել առաջին օգնություն և ապա շտապ օգնություն է զանգել: Ամենից հետքերքրականն այդ պատմության մեջ այն է, որ ինչպես հետո պարզվել է՝ երկրորդ անցորդը նույնպես հայ է եղել...

Անցումի կեսից մարդկային հոսանքը կիսվում է՝ բոլորը շտապում են նստել իրենց **էլեկտրիչկաները**. այդ պահին միշտ մի տեսակ մեղքի զգացումով էի անջատվում ամբոխից, որ գնամ իմ ճանապարհով: Չէի ուզում անջատվել մասսաներից, ամբողջից, որի մեջ ինձ պաշտպանված էի զգում: Հիշեցի, որ երբ ազգականիս հետ կիրակի օրերը մեքենա էինք կանգնեցնում Յարոսլավլյան մայրուղու վրա (կիրակի օրերը շուկան աշխատում էր, բայց ըստ չգրված կանոնադրության՝ այդ օրերին ավտոբուսը չէր գործում: Վարորդն էլ է մարդ ու նա էլ խմելու իրավունք ունի), չնայած մեքենաների հոծ շարքին, դրանցից ոչ մեկը չկանգնեց: Ազգականս այսպես բացատրեց այդ ֆենոմենը. «Նրանք շարքի միջից չեն ուզում դուրս գալ, թե չէ հետո կարող է էլ չկարողանան մտնել շարքի մեջ»: Դուրս մնալ շարքից, առանձնանալ, մեկուսանալ՝ սրանք ամենից ահավոր բաներն են, որ կարող են պատահել մոսկվացու կյանքում: Նույնիսկ դժոխքում մոսկվացին իրեն հարմարավետ կզգա, եթե տառապյալների կոլեկտիվի մեջ է: Ես նրանց չեմ մեղադրում, քանի որ ինքս էլ նեղվում էի, երբ ուշադրություն էին դարձնում ինձ վրա: Չնայած դեմքիս համապատասխան արտահայտությանը, միևնույն է, ինձնից խորշում էին. «Դեմքիդ արտահայտությունը մերն է, կարելի է ասել՝ կուսակցական, բայց գոնե բաձկոնդ փոխեիր»: Ոնց էի զգվում էդ բաձկոնից, ոնց էի երազում փող վաստակել ու գնել իրենց ճաշակով մի բան:

Լրտեսության հիմունքները

Միշտ մի քանի րոպե շուտ էի մոտենում կայարանի հարևանությամբ գտնվող կանգառին, որպեսզի հանկարծ շուկա տանող ավտոբուսից չուշանամ, բայց ատում էի կանգառում անցկացրած այդ րոպեները: Նախ՝ երկար ուսումնասիրում էի թերթի կրպակում շարված ամսագրերը, կոշիկի վաքսերի տեսականին, գրենական պիտույքները, թել-ասեղը, օձառները, ատամի մածուկները և այլն: Իրականում՝ թերթի կրպակն ինձ անհրաժեշտ էր միայն փողոցին թիկունքով կանգնելու համար: Կրպակի ապակու մեջ

բազմիցս տեսել եմ մեքենաներով դանդաղ փողոցները գննող մենթերի, որոնք ետևից չեն նկատել, որ ռուս չեն, քանի որ **բեյգբուկա** էի դնում և սև մագերս չէին երևում: Դրանից հետո թերթ էի գնում՝ հիմնականում «Վերսիա», նստում էի կանգառում ու, բեյգբուկան աչքերիս քաշած, սկսում էի կարդալ՝ չկարողանալով կենտրոնանալ տեքստի վրա: Շատ անգամներ մենթեր են անցել կանգառի դիմացով, բայց կամ շարայինի են շտապել, կամ՝ չեն նկատել, որ իրենցից չեն: Երբ ավտոբուսը մոտենում էր, կտրուկ ելնում էի կանգառի նստարանից, ծալում թերթն ու արագ քայլում ավտոբուսի ուղղությամբ: Այստեղ վտանգավորը կանգնելը կամ նստելն էր, իսկ շարժման մեջ ավելի հեշտ ես ձուլվում ամբոխին: Բազմաթիվ թերություններով հանդերձ՝ Մոսկվան ունի մեծ ուսումնադաստիարակչական նշանակություն: Երեք ամսում ես ձեռք բերեցի անգնահատելի գիտելիքներ ռեգիդենտուրայի ասպարեզում, որոնց կնախանձեր անգամ փորձառու Շտիրլիցը: Հասարակ անցորդից, որը պարզապես քայլում է փողոցում, ես վերածվեցի շրջապատող իրավիճակը օպերատիվ կերպով վերլուծող գաղտնի գործակալի, որին փնտրում է Ռուսաստանի ողջ պետական համակարգը և որը արագ որոշումներ ընդունելու շնորհիվ ամեն անգամ կարողանում է խույս տալ: Տեսողությունս այնքան էր սրվել, որ մենթերի կապույտ համազգեստը կարողանում էի նկատել մի քանի հարյուր մետր հեռավորության վրա, իսկ վճիռներ կայացնելու արագությունս մոտենում էր մարդկային հնարավորությունների սահմանակետին: Անկախ այն բանից, թե ինչի մասին էի մտածում և որքան էի հոգնած՝ աչքի ծայրով մոտեցող մենթին նկատելուն պես ակնթարթորեն փոխում էի ուղղությունս, մտնում առաջին պատահած խանութը, խցկվում ծառայողական զուգարան և որևէ կերպ ճողոպրում այնտեղից: Երեք ամսում ինձ բռնեցին ընդամենը չորս անգամ, ինչն իսկական ռեկորդ էր, հատկապես՝ նորեկի համար: Մոսկվա ժամանելուն պես յուրաքանչյուր մարդ վերածվում է հանցագործի, որն անընդհատ թաքնվում է իրավապահ մարմիններից: Դու մեղավոր ես նախ այն բանի համար, որ չունես ռուս լինելու բախտավորությունը, և երկրորդ՝ որ չունես մոսկովյան գրանցում: Շուկայի ծառայողական ավտոբուսի վարորդը, որպես կանոն, չէր բացում դուռն իմ առջև, իբր չի հիշում ինձ, իբր չգիտի, որ շուկայում եմ աշխատում: Չէի թակում դուռը, ոչ էլ վիճում էի վարորդի հետ. միայն ժպտում էի և մի քանի քայլ հեռանում ավտոբուսից, մինչև գար որևէ ռուս, և «երկնքի դռները» բացվեին իմ առջև: Երբ մտնում էի ներս, հավանաբար նույն բանն էի զգում, ինչ դարեր առաջ զգացել են հրեաները, երբ նրանց առաջ Կարմիր ծովը բաժանվել է երկու մասի՝ ցույց տալով փրկության ուղին: Տրանսպորտի մեջ, որպես կանոն, չեն բռնում, և եթե նույնիսկ մենթ մտնի՝ քեզ չնկատելու կտա: Փոխարենը՝ երբեք ոչ մի ռուս կողքդ չի նստի՝ անկախ այն բանից, թե ինչպես ես հագնված, ինչպես ես քեզ պահում և ինչպիսի ռուսերենով ես խոսում: Յուրաքանչյուր հայ Մոսկվայի ավտոբուսներում, մետրոներում ու փողոցներում կարող է զգալ այն, ինչ հավանաբար զգացել են հրեաները նացիստական Գերմանիայում, 1939 թվին: Ասես ճակատիդ գրած լինի «ՍԵՎ» ու բոլորն իրենց պարտքն են

համարում հիշեցնել քեզ այդ մասին: Երևանում երբեք չեմ տեսել, որ հայերն այդպես վերաբերվեն ռուսների և, ընդհանրապես, այլազգիների հետ: Տարրական մարդկայնության ու հյուրասիրության նորմերը կամ բնորոշ են լինում ազգին, կամ ոչ: Այդ հատկությունները հնարավոր չէ ներարկել կրթության կամ քարոզչության միջոցով: Մարդն ուղղակի տականք պիտի լինի, որ նման կերպ վարվի հյուրի հետ, որը ոչ մի կերպ չի անարգում քո օջախը և հարգանքով է վերաբերվում քեզ: Մի ռուս աղջիկ մի անգամ խոստովանեց ինձ, որ իր մայրն է իրեն փոքրուց սովորեցրել ամեն կերպ ցույց տալ արհամարհանքը «սևերի» նկատմամբ: Ավտոբուսի մեջ աչքերս փակում էի, որ մի քիչ հանգստանամ ու չնկատեմ ինձ խեթ նայողներին, որոնք անմիջապես հայացքը փախցնում են, երբ նայում ես նրանց: Ավտոբուսը շուկա էր հասնում 20 րոպեում: Զգալով, որ քնել չեմ կարողանում՝ գլուխս շրջում էի ապակուն ու գնում փողոցները՝ նույնքան անհոգի, ոչ ինքնատիպ, որքան դրանց բնակիչներն են: Մեռած շենքեր, մեռած փողոցներ, մեռած անցորդներ: Ակամայից մտածում ես, որ չեն կարող նման շենքերում նորմալ մարդիկ ապրել. անպայման կխելագարվեն կամ կդառնան իրենց քաղաքի պես սառն ու անհոգի: Հիշում եմ այդ փողոցներից մի քանիսի անվանումները. «ԽՐՈՐՎՏԶՏ ԿՍՑ՝ՈՐ՝», «ձԱՌՓՈՂ ԿՐՏԱՅԶՈ՛ՒՆ», «ձԱՌՓՈՂ ԼԱՖՈՒՓՈՒՆ», «ԽՐՈՐՎՈ՛Ղ ԶՈՐ՛Ն... անուններ, որ արտացոլում են այս երկրի պատմությունը, այս ժողովրդի էությունը: Հետզհետե հոգնածությունը հաղթում էր, ու ես նիրհում էի: Միանգամից բոլոր տազնապներն անհետանում էին. ինձ թվում էր, թե տանն եմ, ուր որ է կգա սիրելիս ու, ինչպես միշտ, կարթնացնի ինձ համբույրով... Իսկ հետո ավտոբուսը կտրուկ արգելակում էր ու նորից ինձ գտնում էի ավտոբուսում՝ հիշելով, որ օտար մարդկանց մեջ եմ, որ սիրելիս լքել է ինձ ու հեռացել և այլևս երբեք չեմ տեսնելու նրան...